

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÖZELLİKLERİ¹

Günümüzde kalkınma, küreselleşen dünyada ortak çıkarların sürdürülebilir şekilde sağlanması için, dünyayı bir bütün olarak algılayan az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş olsun tüm ülkelerin ortak sorumluluklar yüklediği bir anlayış olarak algılanmaktadır. Ülkelerin büyüme ve kalkınma yolunda sahip oldukları kaynaklar büyük öneme sahiptir. Günümüzde tüm ülkelerin temel sorunu sahip oldukları mevcut kaynaklarıyla kalkınma hamlelerini gerçekleştirememektir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri farklı şekillerde ölçülebilmekte ve ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre ülkeler az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırılabilir. Az gelişmiş ülkelerin belirgin bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri ekonomik, demografik, sosyal, siyasal ve yönetsel olarak sınıflandırmak mümkündür.

1. Ekonomik Özellikler

1.1. Kişi Başına Gelirin Düşük Olması

Kişi başına düşen milli gelir, bir ülkede yaşayan insanların ortalama refah düzeyini ifade eden bir kavramdır. Kişi başına düşen milli gelir, sadece bir ortalamanın göstergesidir. Bu gelir, bir ülkede yaşayan bireylerin ulusal gelirden aldıkları gerçek geliri göstermez. Kişi başına düşen milli gelir, bir ülkenin mevcut milli gelir değerinin o ülkenin nüfusuna bölünmesi ile hesaplanır.

Bir ülkede bireylerin ortalama refah düzeyini toplam ulusal gelir verileriyle ölçmek imkansızdır. Tam da bu sebeple ulusal gelirden, ilgili ülke bireyelerine düşen payın da bilinmesi gerekir. Kişi başına düşen milli gelir, ülkeleri karşılaştırırken çoğu zaman Amerikan Doları para birimi cinsinden belirtilir.

Kişi başına milli gelir, yalnızca bir ortalama göstergesi olduğundan ve bireyelerin gerçek gelirini göstermediğinden dolayı bir potansiyelin ifadesi olarak ele alınmalı ve bu şekilde değerlendirilmelidir. Bu açıdan ele alındığında ülkelerin gelişmişlik düzeyleri gibi kavramları ortaya koymak için kullanılabilir. Mesela, dünya ortalaması düzeyinin altında kişi başına milli gelire sahip olan ülkeler az gelişmiş ülke kabul edilirken, ortama üstündekiler ise gelişmiş ülkeler olarak kabul edilir.

1.2. Gelir Dağılımının Dengesiz Olması

Kişi başına düşen gelir rakamı, basit bir ortalama olması nedeniyle gerçek gelir dağılımı hakkında bilgi vermediği için farklı gelir gruplarının (toplum katmanlarının) refah düzeylerinin tespitinde sağlıklı bir gösterge değildir. Kişi başına düşen gelirin sağlıklı bir gösterge olabilmesi için incelenen ülkede gelir dağılımının dengeli olması gerekir. Kişisel gelir dağılımını ölçmek için, yaygın olarak kullanılan dağılım ölçüsü Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısıdır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan

¹ Bu bölümün hazırlanmasında Kalkınma Ekonomisi (Sami Taban - Muhsin Kar, Ekin Yayıncılık @ 2014) kaynağından yararlanılmıştır.

ülkelerde gelir dağılımında yaşanan eşitsizliğin sermaye birikimi üzerine olumsuz etkilere sahip olacağı kabul edilen bir durumdur. Böyle bir durumun ekonomik büyüme üzerinde etkisi olumsuz olacaktır.

1.3. Tüketim Harcamalarının Yüksek Olması

Az gelişmiş ülkelerin ekonomik özelliklerinden bir diğeri özel tüketim harcamalarının milli gelir içerisindeki payının çok yüksek olmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen gelirin düşük olmasından dolayı, tüketiciler gelirlerinin büyük bir kısmını temel ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanmak zorunda kalmaktadır. Toplam özel tüketim içinde özellikle gıda maddelerinin sahip olduğu büyükçe pay, az gelişmişliğin önemli bir göstergesidir. Bu pay, az gelişmiş ülkeler arasında da önemli farklılıklar gösterebilir. Sanayileşmenin başlarında bulunan az gelişmiş ülkelerde, gıda maddelerine yapılan toplam harcama daha düşük görülebilir. Bunun nedeni, gıda maddeleri fiyatlarının, öbür mallara kıyasla daha düşük olmasıdır.

1.4. Tasarruf ve Yatırımların Yetersiz Olması

Az gelişmiş ülkelerde gelirin kullanımıyla ilgili olarak tasarruf eğiliminin düşük olması, gelirin dağılımı ile ilgili olarak da tasarrufların dengesiz dağılımı ve halkın büyük bir bölümünün hiç tasarrufta bulunmaması önemli bir özelliktir. Bu nedenlerle tasarrufların düşük düzeyde olması bir yana, bu fonların çoğu zaman “gösteriş” ya da geleneksel amaçlı tüketime yönelme tehlikesi de vardır. Her şeye rağmen düşük tasarruf eğilimi, sonuçta yatırım oranının da düşük olması sonucunu doğuracaktır. Yatırımların düşük düzeyde olmasında, yatırım fırsat ve isteğinin zayıf olması da önemli bir etkidir.

Sermaye birikiminin kaynağı net yatırımlar olduğuna göre, az gelişmiş ülkelerde, sermaye birikiminin neden yetersiz olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Oysa sermaye birikimi, daha sonraki bölümlerde ayrıntısıyla göreceğimiz gibi, bir ülkede gerek gelirin, gerekse üretim kapasitesinin artmasında kısacası iktisadi kalkınmanın

1.5. İşsizlik Oranının Yüksek Olması

İşsizlik genel anlamıyla insan kaynaklarının kısmen atıl kalması, kalkınma hızında yavaşlama eğilimini ifade etmektedir. Bir başka tanımla, çalışmaya hazır olanlarla halen bir işte çalışanlar arasındaki fark olarak da ifade edilebilir. İşsiz sayılabilmek için Uluslararası Çalışma Örgütüne göre aktif olarak iş aramak gerekmektedir. Dolayısıyla işgücü arz ve talebi işsiz sayısını belirleyen iki temel dinamiktir.

İşsizliğin kaynakları ve nedenleri açısından gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında önemli farklar vardır. Gelişmiş ülkelerde özellikle işgücü arzının pek fazla değişmediği Avrupa ülkelerinde işsizlik işgücü piyasasının kurumsal özelliklerinin neden olduğu yapısal bir sorun olarak ele alınmaktadır. ABD-İngiltere gibi ülkelerde işsizlik oranının düşük olması daha esnek işgücü piyasalarına sahip olmalarına bağlanırken, düşük işsizliğin bedelinin de yüksek gelir eşitsizliği olduğu

savunulmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorunu daha çok tarım ağırlıklı ekonomiden sanayi ve hizmet ağırlıklı ekonomiye geçişin yarattığı değişimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmakta. Nüfus artışı ve tarımda işgücü göçü tarım dışında yüksek düzeyde istihdam yaratılmasını gerekli kılmaktadır.

1.6. Tarımın Öncü Sektör Olması

Az gelişmiş ülkelerde tarım, en önemli sektör konumundadır. Bu ülkelerde tarım sektörü, üretim, istihdam ve ihracat içinde önemli bir paya sahiptir. Çoğu az gelişmiş ülkede tarım kesiminin temel özelliği, toprak üzerinde yoğun nüfus baskısının bulunması, teknoloji düzeyinde düşüklük, düşük tasarruf, düşük yatırım ve bu yüzden de düşük verimliliğe sahip olunmasıdır.

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde tarımın milli gelir içindeki payı azalma göstermesine rağmen, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında hala yüksek seviyelerdedir. Ekonomik büyüme sürecinde tarım sektörünün üretim ve istihdamdaki oransal payı giderek azalırken, sanayi ve hizmetler sektörlerinin payları artış gösterir.

1.7. İhracatın Birincil Mal Üretimine Dayanması

Çoğu az gelişmiş ülkede milli gelirin oldukça küçük bir kısmını dış ticaret oluşturmaktadır. Bu ülkelerin ihracat malları birincil mal olarak tanımlanan tarım ve emek yoğun mallardan oluşmaktadır. Bu ülkelerin ithal ettikleri mallar ise kapital yoğun üretilen sanayi mallarından oluşmaktadır.

2. Demografik Özellikler

Hızlı nüfus artışı, yetersiz ve yanlış beslenme, yetersiz ve eksik sağlık koşulları ile sağlıksız kentleşme ve barınma koşulları az gelişmiş ülkelere özgü tipik demografik göstergelerdir. Az gelişmiş ülkelerin kuşkusuz en önemli özelliği, nüfusun gelişmiş ülkelere kıyasla hızla artmasıdır. Nüfus artışının en önemli kaynağı doğum artış oranının çok yüksek olmasıdır. Az gelişmiş ülkelerde doğum artış hızı, genellikle binde 40 civarındadır. Oysa aynı oran gelişmiş ülkelerde yaklaşık binde 10-15 gibi düşük bir düzeyde kalmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde önceleri yüksek olan ölüm oranları ile hala yüksekliğini koruyan bebek ve çocuk ölüm oranları karşısında, hijyen ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi sonucunda ölüm oranları azalmıştır. Doğum oranlarının da yüksek olması nedeniyle bu ülkelerde nüfus olanca hızıyla artmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışının temel nedeni doğum oranlarının çok yüksek düzeylere ulaşmış olmasıdır. Bu durum, az gelişmiş ülkelerde 0-15 yaşları arasındaki aktif olmayan nüfusun genişlemesine yol açmaktadır. Tümüyle tüketici sayılabilecek bu gruba, yaşlılık nedeniyle üretici olma özelliğini yitiren 60-65 yaş grubunu eklediğimizde, aktif olmayan nüfusu buluruz. Aktif olmayan nüfusun, aktif nüfusa oranı bize Bağımlılık Oranı'nı verir. Bu oran demografik analizlerde kullanılan önemli bir göstergedir. Az gelişmiş ülkelerin temel demografik özelliklerinden birisi, bağımlılık oranının yüksek olmasıdır. Başka bir deyişle az gelişmiş ülkelerde aktif nüfusun ekonomik yükü oldukça ağırdır.

Az gelişmiş ülkeler beslenme yanında sağlık düzeyi açısından da yetersiz bir görünümde dirler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle uluslararası kurumların yürüttüğü, salgın hastalıklara karşı alınan önlemler, az gelişmiş ülkelerde sağlık düzeyinde elde edilen en önemli başarıdır. Sağlık koşullarının belirlenmesinde, nüfusa oranla münferit hastalıklardan ve salgınlardan ölenlerin sayısı; hastane, çeşitli sağlık tesisleri, tıbbi araştırma kurumları, yatak ve doktor sayısı ile kamunun sağlık harcamaları gibi göstergeler kullanılabilir.

Gelişmiş ülkelerde insanların içinde yaşadıkları yerler, "barınma" kavramını eskitmiş, sağlık koşullarının gereklerini aşmıştır. Rahat, güzel ve sevimli konutlar ileri toplum yaşamının giderek vazgeçilmez bir parçası olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise konut, bir başını sokabilme sorunu olarak sürüp gitmektedir. Bu arada hızlı ve sağlıklı olmayan bir kentleşme süreci yaşanmaktadır. Aslında kentleşme yani nüfusun kentlerde yaşayan oranının giderek artması, görünüşte gelişmenin bir göstergesi sayılabilir. Ne var ki bunun, kentlerdeki dinamik gelişmenin sonucunda kentin kır nüfusunu çekmesiyle olması gerekir. Bu arada gerekli altyapının dengeli bir biçimde yaratılması da söz konusudur. Oysa az gelişmiş ülkelerde nispeten fazla olan kırsal nüfusun, kentin çekmesiyle değil kırın itmesiyle yeterli altyapıdan yoksun çarpık bir kentleşmeye yol açtığı söylenebilir. Bu durum hemen hemen büyük kent nüfusunun 2/3'ünü oluşturanların, kentin çevresini kuşatan gecekondu tipi barınaklarda yaşamalarına yol açmaktadır.

3. Sosyal Özellikler

Az gelişmiş ülkelerin sosyal nitelikli özellikleri arasında, geleneksel toplum yapısı, kadının sosyal yaşamdaki yeri, çocuk işçilerin fazlalığı, orta sınıfın yok denecek kadar cılız olması, yetersiz bir eğitim düzeni gibi göstergeler ele alınabilir.

Homojen bir nitelik göstermemesine rağmen çoğu az gelişmiş ülkede, geleneklere ve dinsel temele dayalı bir toplumsal yapı önemli bir özelliktir. Böyle toplumlarda akrabalık, soydaşlık, hemşehrlik, aynı cemaate bağlı olma gibi toplumsal ilişkilere sahip grupların büyük önemi vardır. Bu grupların arasında organik bağların bulunmaması, sosyal bütünleşmeyi engellemektedir.

Bilindiği gibi her şeyi, otoriteden (devletten) bekleyen kamucu anlayış, bireyciliği, bireyin girişim yetenek ve eğilimini körletir. Oysa günümüz gelişmiş ülkelerinin gelişme süreçlerinde "bireyciliğin" çok önemli bir işlevi olmuştur. Geleneklerine sıkı sıkıya bağlı toplum yapısı, gelişme sürecini başlatan modern teknik ve öbür dinamik güçlere karşı güçlü bir direniş göstermektedir. Bu direniş, gerek iktisadi gelişmeyi, gerekse kurumsal çağdaşlaşmayı olumsuz yönde etkilemekte ve ikili yapıların oluşmasına yol açmaktadır. Bu arada ekonomik alandaki girişimlerde risklere katlanma, modern girişimcilik anlayışıyla yatırımlarda bulunma yerine, kısa dönemli ve spekülatif ekonomik faaliyet tercih edilmektedir. Toplumun, reaksiyonları rasyonel bir nitelik göstermemektedir.

Yasaların kadın-erkek eşitliğinden söz etmesine karşın, sosyo-ekonomik nedenlerle az gelişmiş ülke kadını, toplumda ikinci plana itilmiştir. Kadın kırsal kesimde çok ağır işleri yaparken, kentlerde belirli bir meslekte başarıya ulaşma olanakları sınırlıdır. Kısıtlı eğitim ve iş ortamında yaşayan kadın, ekonomik açıdan erkeğe bağımlı bir durumdadır.

Gelir yetersizliği nedeniyle, eğitim çağındaki çocukların iş yaşamına girmesi, az gelişmiş ülkelerin bir başka sosyal özelliğidir. Gerek kırsal kesimde, gerekse kent kesiminde çocuk, ailenin yetersiz gelirene katkıda bulunmak zorunda bırakılmaktadır. Çalışma yaşamını düzenleyen yasaların yetersiz olması ve olumsuz ekonomik koşullar, az gelişmiş ülke çocuklarını eğitim ve sağlıklı gelişme açısından da etkilemektedir.

Az gelişmiş ülkelerin sosyal nitelikli özellikleri arasında sayısal olarak en kolay ölçülebileni eğitim ile ilgili olanlardır. Eğitim düzeninin durumunu açıklamada en çok kullanılan göstergeler, eğitim-öğretim kurumlarının, öğretmenlerin, öğrencilerin, teknik elemanların sayısı, bunlara yapılan harcamalar ve bütün bunların nüfusa, milli hasılaya oranları ile okur-yazar olmayanların oranıdır. Bu göstergelerden en çarpıcı olanı, okur-yazar olmayanların toplam nüfusa oranıdır. Bu oranın yüksek olması az gelişmiş toplumların en belirgin özelliğidir. Nitekim bugünün gelişmiş ülkelerinin 19. yüzyılda sahip oldukları okur-yazar olmayanların oranı, bugünün az gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşüktür. Ayrıca okur yazar olmayanların oranı, ülkenin nispeten geri kalmış yörelerinde ve nüfusun kadın kesiminde daha yüksektir.

4. Siyasal Özellikler

Az gelişmiş ülkeler; temelde az gelişmişlik sorununu çözümlenebilmek amacıyla çeşitli siyasal sistemler arayışı içinde olmuşlardır. Henüz kısa sayılabilecek bir geçmişte bağımsızlığını kazanan az gelişmiş çoğu ülke, etkisinde kaldığı ülkenin siyasal ve yönetim modelini aktarmaya çalışmıştır. Belirli bir sosyo-ekonomik ve kültür ürünü olan batı demokrasisi, bunu benimseyen çoğu az gelişmiş ülkede tam anlamıyla başarılı olamamış ya sürekli istikrarsızlıklara ya da diktatörlüklere yol açmıştır. Batı demokrasisinin siyasal yapı ve mekanizmalarının, az gelişmişlik olgusunu çözümlenmede ne derece başarılı olacağı pek açıklığa kavuşmamıştır. Çoğulcu demokratik kurum ve düzenlemeleri benimseyen çoğu az gelişmiş ülkede, hala değişik siyasal mekanizmaların aranması, kimi zaman yazılı hukuk kurallarının -anayasal düzen- dahil hiçe sayılması sık görülen uygulamalardır. Bütün bunlar, insan haklarının olanca önemiyle öne çıktığı günümüz dünyasında bu ülkelerin sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarını çağdaş bir demokratik düzenin gereklerine uydurmalarının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

5. Yönetimsel Özellikler

Az gelişmiş ülkelerde devlet yönetiminin aşmak zorunda olduğu çok büyük engeller vardır. Devlet, bir yandan geleneksel yönetim işlevlerini yerine getirmeye çalışırken, öte yandan da iktisadi

kalkınma ile ilgili sorunları çözümlenmeye çabalamaktadır. Özellikle iktisadi kalkınma için uygun bir ortamın yaratılması, yönetimin en önemli görevidir. Bu alanda göze çarpan başlıca aksaklıklar, planlamanın etkin olmaması, geniş anlamıyla altyapının yaratılmaması, vergi sistemi ile bütçe uygulamasının başarısızlığıdır. Bu arada kamu yönetiminin çok ağır işlediği, tarafsız davrandığı, bürokrasiye boğulduğu, olayların arkasında kaldığı ve yöneticilerin yetkilerini kötüye kullandıkları gibi genel yönetimle ilgili bir çok aksaklıktan söz edilebilir.

Az gelişmiş ülkelerde kamu yönetiminin niteliği ve kapasitesi özellikle kalkınma politikası amaç ve yöntemlerinin hazırlanma ve uygulanmasında kritik unsurlar olarak görülürler. Az gelişmiş ülkelerdeki devlet yönetim mekanizmasının işleyişi üzerinde görgül araştırmalarda bulunan Myrdal'a göre, az gelişmiş ülkelerde devlet yönetiminin etkinliğini önleyen en önemli eksiklik, toplumsal disiplindir. Myrdal toplumsal disiplin kavramını, esas olarak, sorumlulukları üstlenme, yasaları tam anlamıyla uygulama ve onlara sıkı sıkıya uyma ile devlet memurlarının görevlerini eksiksiz yerine getirmeleri konularında toplumun iyi niyetli davranışları olarak özetliyor.

6. İkili Yapı Özelliği (Düalizm)

Az gelişmiş ülkeler ikili özelliği olan ülkelerdir. Bu ülkelerde bir yandan ileri gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin pazar yapısına, ileri teknolojisine, gelişmiş sosyal ilişkilere, ileri kurum ve organizasyonlara rastlanabileceği gibi, öte yandan geri kalmışlığın tipik özelliklerinden aile ekonomisi, geri ve ilkel teknoloji, durgun bir sosyal yapı, geleneksel kurum ve organizasyonlara rastlanabilir. Sayılan bu niteliklerden birincileri, az gelişmiş ekonomilerin modern kesimini, ikincileri ise geleneksel kesimi temsil eder.

Modern kesim, üretim ve tüketimin birbirinden bağımsız birimlerce yapıldığı, paralı, hatta kredili değişimin yapıldığı, pazarların uluslararası boyutlara ulaştığı kesimdir. Modern kesim ihtiyaç duyduğu işgücü ve hammaddeyi geleneksel kesimden sağlar. Sermaye mallarını genellikle dış ülkelerden ithal eder. Bu kesimde yabancı ortaklı yerli girişimcilik oldukça yaygındır. Oldukça ileri üretim tekniklerinin kullanıldığı bu kesimde üretim organizasyonu da modern bir niteliktedir.

Geleneksel kesim ise, kapalı bir ekonomi görünümündedir. Üretim ve tüketim genellikle aynı birimlerde toplanmıştır; dolayısıyla pazar yapısını oluşturacak değişim süreci gelişmemiştir. Bu kesimde işgücünün marjinal verimliliği sıfır ya da sıfıra çok yakındır. Geleneksel davranış biçimlerinin egemen olduğu bu kesimde sosyal akıcılık yok denecek kadar azdır. Nüfus artışı sürekli ve hızlıdır. Sermaye birikiminin yetersiz oluşu ve doğal kaynakların azlığı, artan nüfusun istihdam edilmesini engeller ve gizli işsizlik büyür.

Bu konuda yapılan daha sonraki çalışmalar iktisadi ikiliğin, yerinde bir tanıyla, faktör ve mal pazarları ile teknolojik hareketsizliklerden kaynaklanan belirli kurumsal uyumsuzlukların bir sonucu olarak açıklanabileceğini ortaya koymuştur. Buna göre modern kesimin tersine geleneksel kesim,

büyük ölçüde faktör hareketsizliği, fiyatların katılığı, düşük işbölümü derecesi, pazar koşulları ve şanslarının bilinmemesi ve üretim yapısının uyum yeteneğinin azlığı gibi niteliklemlerle tanımlanmaktadır. Her iki kesimdeki üretim tekniği de birbirinden temelde farklılık gösterir. Bu, teknolojik bir ikiliğin bulunması demektir. Şöyle ki, geleneksel sektörde değişen teknik üretim katsayılarının bulunmasına, yani üretim faktörlerinin birbirlerini hemen hemen sınırsız bir biçimde ikame edebilmelerine karşın, modern kesimdeki üretim sabit üretim katsayılarıyla yapılmaktadır.

Bu konuda son olarak gerçek anlamda ikili yapının, sanayileşme sürecinde görülen bir olgu olduğunu belirtebiliriz. Esasen geleneksel bir yapıya sahip olan ekonomi, sanayi (modern) yapısına dönüşümü gerçekleştirirken, yani yapısal değişimi yaşarken, bu ikili özelliği göstermek durumundadır. O halde ikilik, bir yapı değişiminin doğal sonucudur. Buna göre, henüz sanayileşme (kalkınma) sürecine girmemiş, geri kalmış ekonomilerde bu anlamda bir ikili yapı görülmeyecektir. Sanayileşme sürecindeki ekonomilerde ise, bu ikili yapının sanayileşmenin ileri aşamalarında giderek önemini yitireceği -tümüyle ortadan kalkmasa bile- ve artık ilgili ülke için bir “karakteristik” olmayacağı söylenebilir.